

ХУДОЖНЯ РЕАЛІЗАЦІЯ АВТОРСЬКОЇ МОДЕЛІ ОПТИМАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ В РОМАНІ Д. БАЛАШОВА «МОЛОДШИЙ СИН»

Вінницький національний технічний університет, Вінниця

Анотація

У статті розглядаються морально-етичні аспекти авторської концепції державної влади Д. Балашова, категоріальними поняттями якої є обов'язок, сумління, тягар, самозречення. Визначено, що головним чинником сенсу діяльності влади письменник вважає потреби народу, що створює своєю працею умови для існування влади, яка у свою чергу зобов'язана підтримувати порядок і закон.

Ключові слова: історичний роман; художня реалізація; концепція влади; система образів; сенс існування та діяльності влади.

Abstract

The article deals with the moral aspects of the author's conception of state power of D. Balashov, categorical concepts which are duty, the conscience, the burden, the self-denial. It was determined that the writer considers that the main factor in the activities of state power is the need of the people, which creates the conditions for the existence of power of their labor, and the power, in turn, is obliged to maintain law and order.

Keywords: historical novel artistic realization, the conception of state power, system of images the meaning of existence and the activities of power.

В романі «Молодший син» відображено ранній період фази підйому процесу формування російської нації та її державності – прихований період, коли зростання нових сил ще практично не помітне на тлі загальної руйни [1, 2]. Д. Балашов художньо досліджує стан Русі другої половини XIII-го століття у соціально-філософському та морально-психологічному аспектах. Викладаючи історичні події, автор створює образи історичних постатей та вигаданих персонажів, переплітаючи їхні сюжетні лінії таким чином, щоб розкрити морально-етичний бік проблеми «влада і народ» [3]. Саме з авторською концепцією влади нерозривно пов'язана у циклі тема становлення державності.

Основним конфліктом роману «Молодший син», навколо якого вирують пристрасті, внаслідок якого розорюються землі, є руйнівна боротьба за великий володимирський стіл старших синів Олександра Невського – Дмитра та Андрія. Рушійна сила конфлікту – нестримне прагнення Андрія до верховної влади на Русі. Боротьба велася із залученням татарських військ, які руйнували міста та села, залишаючи після себе згарища та спустошені землі. Систему образів побудовано таким чином, щоб характери персонажів виявилися у їх ставленні до влади на рівні мотивації та поведінки.

Князь Дмитро отримує верховну владу за законом. З його образом пов'язане поняття про владу, як про важкий обов'язок, тягар, який людина бере на себе заради вищої мети. Дмитро – один з тих, кому автор довіряє висловлювати свої погляди на природу влади. Саме з уст Дмитра вперше звучить: влада вимагає зречення власних бажань і прагнень [4: 338]. Мотив зречення проходить скрізь весь цикл, являючись одним з фундаментальних понять авторської концепції влади.

Іншим наскрізним мотивом циклу є сумління, нерозривно поєднане з проблемою «людина і влада». Дмитро розуміє, що перед тим, як прагнути до влади, потрібно зважити все на терезах сумління, що бажання ошчасливити всіх не виправдовує злочинів правителя. [4: 336]. Окрім того, Дмитро бачить, до чого може призвести, якщо влади буде прагнути будь-хто, тільки тому, що вважає себе гідним: «*Ежели начать выбирать каждого достойного, да еще с помощью татар, то и все останние друг друга перережут! Ты о себе подумал, а о каждом, кто может сказать: «я тоже достоин!»*», подумал ли?» [4: 336]. Тут міститься пояснення того, чому за владу бореться Дмитро: не можна створювати прецедент захоплення влади силою, влада має бути законною, а законний великий князь володимирський – він, Дмитро Олександрович.

Які ж мотиви керують князем Андрієм у боротьбі за владу? Він також розуміє необхідність об'єднання держави та мріє про її піднесення, але тільки на чолі із собою. Зміст поняття «влада», яким керується Андрій, зводиться до одного: правим завжди є сильний. Для об'єднання держави потрібний сильний князь, і поступово він приходять до думки: «Значит, нужно не ждать власти, а драться за нее?!». Початкові сумніви Андрія поступово витісняються переконанням, що єдина міра правочинності влади – успіх. У Біблії (Каїн та Авель) та в історії (братовбивці: Володимир Святий, Чингіз-хан) Андрій знаходить приклади того, що влади завжди досягають через злочини.

Розуміння влади, виразникого якої є Андрій, відкидає загально-людську мораль, зокрема, у її християнському вираженні. Андрій переконаний, що для володаря немає відплати за гріхи, тому що бути володарем – означає бути Богом, володарями можуть бути особливі люди, для яких не існує загальнолюдських моральних норм [4: 159]. Для об'єднання народів є необхідними віра та влада, але влада – вище за віру: «Владимир Святой повелел, и вот: повержены идола, смерды крещены, и стала Великая Русь!» [4: 160]. А для того, щоб підкреслити божественність та велич влади «нужен золотой престол, и пышность, и божественная красота палат, и трон, в небеса воздымаемый, и львы у престола, и ужас, внушаемый черни!» [4: 161]. Приклад – Візантія.

У боротьбі з братом відбувається поступова моральна деградація князя Андрія: сумніви та коливання з часом повністю витісняються честолюбством та жадобою влади, що призводять до душевного спустошення. Захопивши владу за допомогою татар і розоривши при цьому землю, Андрій не відчуває радості [4: 294]. Він відчуває примарність влади, що захоплена силою. На розореній землі його ненавидять усі – від бояр до селян, що об'єднуються навколо Дмитра, який не збирається здаватися. Андрій знов звернувся за допомогою до Орди, і, врешті-решт, «остался один на один с разоренной, поруганной и вконец озлобленной землей» [4: 480].

Боротьбу припинила смерть Дмитра, який, у свою чергу, зазнав не тільки військової та політичної поразки у боротьбі з Андрієм – боротьба за владу спустошила і його душу. Розуміючи, що Русі потрібна єдність, що влада – це обов'язок, тягар, зречення, він, однак, як і Андрій, застосовував силу та проливав кров, об'єднуючи країну, тому що не знав, як ще «удержать, как не уронить все это шевелящееся, ползущее людское море?» [4: 400]. Стаючи все більш жорстоким, Дмитро не помічав сам, як з роками робився «презлеха крут в делах и на расправы скор» [4: 311]. Силкові методи відштовхують від нього союзних князів та боярство. Внутрішня боротьба призводить до душевної втоми. Номінації «втомився», «втома», «втомлений» все частіше використовуються письменником при характеристиці Дмитра. І причиною смерті князя також стає не стільки хвороба, скільки моральна втома.

Оповідуючи про перипетії боротьби за владу Дмитра та Андрія, Д.Балашов поступово підводить читача до думки, що питання, хто отримуватиме владу, вирішує, врешті-решт, не військова сила, і навіть не право – вирішує «земля», яка може визнати або не визнати право, поступитися або протистояти силі. «Земля» у Д. Балашова – поняття багаторівневе. Зміст його в «Молодшому сині» визначений у пролозі – земля (територія з плодоносним ґрунтом), на якій живуть та працюють селяни. Влада над землею означала володіння правом судити, наділяти землею або віднімати землю, накладати та збирати данину. Правом цим – правом влади – володіли князі, і це було закріплено у народній свідомості віковою традицією, що брала початок у родовому устрої, і від родових старійшин право влади було перейняте Рюриковичами, затверджувалося давніми київськими князями [4: 40]. Таким чином, авторська концепція влади включає у себе і поняття традиції.

Значне місце посідає у романі «Молодший син» художній вимисел. Сюжетні лінії, представлені вигаданими персонажами, взаємодіючи між собою та з сюжетними лініями історичних постатей, допомагають створити широку, всеохоплюючу картину історичної доби з її соціальними та моральними конфліктами, багато в чому сприяючи розкриттю характерів історичних осіб.

Вигадані персонажі – це представники суспільних низів зображуваної доби, характерною особливістю якої була тенденція до ускладнення соціальної структури. Історичні події показані письменником не тільки з погляду всезнаючого автора-оповідача, але й з точки зору звичайних людей. Окрім образів типізованих вигаданих персонажів – представників соціальних низів – письменник також створює образи більш широкого рівня узагальнення: не індивідуалізовані герої, а типологічні сутності, в яких позначено вікове, суспільне або ціннісне начало (старий, ражий краснорожий малий, сільський ратник, рядович, «женка», мужик, ворог тощо).

Народне багатоголосся звучить в полілогах, учасники яких взагалі не персоніфіковані, але на тлі вигуків, запитань, відповідей, жартівливих або роздратованих зауважень звучать дві-три ключових репліки, в яких висловлена народна думка, що склалася прямо на очах читача.

Такий прийом дозволяє Д. Балашову продемонструвати, що саме народ, «земля» є джерелом сили володаря. Князь Дмитро, що готується дати відсіч Андрієвим полкам, бачить, як тане його власне військо, як люди йдуть від нього [4: 290]. Без людей князь безсилий. Але Дмитру знов вдалося зібрати полки. Чому ж люди цього разу підтримали його? Тому що, коли повернулися, то побачили на місці своїх домівок згарища: [4: 308]. Тому що влада – це, перед усім, порядок та закон у державі. Андрій же, вважаючи владу тотожною насиллю, цієї простої істини не усвідомлює. Виправдовуючи себе тим, що батько теж приводив татар у боротьбі з братом за владу, і вони розорювали землю, Андрій не бачив головного: *«Когда Александр Невский после Неврюевой рати явился на Русь, он прежде всего начал устраивать землю и стал спасителем. Андрей Городецкий, бросив землю, уехал в Новгород и превратился в насильника и врага»* [4: 308].

Протягом всього роману в авторських узагальненнях, внутрішніх монологів, діалогах, полілогах повторюється думка, що завдання влади – підтримання порядку, і поступово формується образ влади, яка потрібна народу. *«Власть ... могла бы оборонить, обещать, не попустит зря погнуть добру... Да чтобы была своя, заветная, от отцов, дедов, прадедов... Все по праву, по закону!»* [4: 309]; *«... Кто сумеет лучше защитить добро? Вот о чем у крестьянина печаль»* [4: 377]; *«Чтобы хозяин! Чтобы свое и берег. А уж кто добро бережет, худа не сделает. За хозяином и мужику способнее жить»* [4: 329]. Отже, ані сила без права (князь Андрій), ані право, що використовує тільки силу (князь Дмитро), не влаштовують «землю». Однак чи може бути втіленим у реальності уявлення «землі» про потрібного їй володаря?

Суцільно поглинені своєю боротьбою, старші сини Олександра Невського забувають про свого молодшого брата Данила, який і є головним героєм роману, що підкреслено у назві та у пролозі.

Показуючи життя Данила з самого дитинства, письменник незмінно наголошує на його цікавості до господарських справ: він постійно відвідує майстерні, конюшні, комори, торг. Характеристика «господар» супроводжує Данила, починаючи з його від'їзду з Переяслава, коли він особисто перевіряв вози з укладеними під наглядом боярина речами. Автор одразу вказує: *«Не потому проверил, что не доверял Федору Юрьевичу, а потому, что хотелось (впервые!) почувствовать себя наконец хозяином»* [4: 217].

Протягом роману, показуючи слова та вчинки князя Данила, письменник підводить до думки, що він і є той самий, потрібний народу, правитель – «добрий господар», єдиний, хто розуміє: *«Внутри у себя устроить нужно прежде всего!... Отсидеться нать, пусть хоть подрастут люди! Нать откормить народ! Пуцай смеются, а мои мельницы важнее Андреевых затей»* [4: 357]. Його зусилля спрямовані на мирне творення. Він – надія на порятунок Русі. Але все ще тільки починається, все ще дуже крихке і може бути легко знищеним: *«А там где-то, в черной степи, идут многочисленные конные рати, ... сталкиваются царства и миры. И такие игрушечные перед этой враждебной силой деревянные городни, и так мал его Кремник, как лампадный огонек во тьме. И будто в малой лодке плывут они по темному морю, а справа и слева вода...»* [4: 356].

Отже, розкриваючи морально-етичні аспекти своєї концепції влади, втілюючи у художньому тексті свої погляди на взаємовідносини влади та народу Д. Балашов наголошує на поняттях «обов'язок», «тягар», «сумління», «зречення». Визначальним чинником сенсу діяльності влади письменник вважає потреби народа-землероба, «землю», що створює своєю працею умови для існування влади, яка у свою чергу зобов'язана підтримувати порядок і закон, інакше буде позбавлена підтримки «землі». В описуваний період головним знаряддям влади є сила, що ставиться вище за право. Однак письменник показує, як честолюбство, егоїзм, застосування насилля призводять до моральної деградації особистості (князь Андрій), душевному спустошенню (князь Дмитро) і найголовніше – до втрати довіри «землі». Модель оптимального соціально-політичного, державного устрою представлена в романі діяльністю молодшого сина Олександра Невського – Данила, який заклав підвалини мирної політики: творча праця та сприяння духовному єднанню народу, яке у описуваних історичних умовах здійснюється на основі православ'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Пустовіт Т. М. Методологічна основа художнього аналізу історичного процесу в творах Д. Балашова: Монографія / Т. П. Пустовіт. — Вінниця : ВНТУ, 2012. — 157 с.
2. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера земли / Л. Н. Гумилев. — М. : ДИ-ДИК, 1997. — 640 с.
3. Балашов Д. М. Народ должен знать свою историю: Беседа с писателем / Записал Р. Дериглазов / Д. М. Балашов // Слово. — 1991. — № 11. — С. 7–12.

4. Балашов Д. М. Собрание сочинений: В 6-ти т. / Д. М. Балашов. – М. : Художественная литература, 1991. – Т. 1: Младший сын. – 622 с.

Пустовіт Тетяна Миколаївна – канд. філол. наук, доцент кафедри мовознавства, Вінницький національний технічний університет, e-mail: tetyana_v@mail.ru

Pustovit Tetyana N. – Candidate of Philology, Associate Professor, Department of Linguistics, Vinnitsa National Technical University, Vinnitsa